

آشنایی با گروه تفسیر پژوهشکده معارف حدیثی

مهدی غلامعلی

چکیده:

گروه تفسیر، یکی از گروه‌های پژوهشی مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث است. نویسنده، در این مقاله، پس از بیان توضیحاتی درباره تفسیر و تأویل، از تفسیر مأثور سخن به میان آورده، پیشینه و جایگاه آن را برنمایانده است. وی ضمن بیان اهداف گروه، روش تحقیق و محصولات آن را معرفی کرده است. کلید واژه‌ها: تفسیر قرآن، تأویل، تفسیر روایی، گروه تفسیر، پژوهشکده معارف حدیثی.

درآمد

قرآن و عترت دو ودیعه الهی و میراث گرانبهای رسول خدایند. بسیاری از روایات نبوی بر هم‌سنگ بودن و پیوستگی همیشگی این دو راه هدایت تأکید کرده‌اند. بر اساس آموزه‌های روایی شیعه، تمام نیازمندی‌های انسان در زمینه شناخت دین، اندیشه دینی و بایدها و نبایدها در «قرآن مجید و سنت معصومان علیهم‌السلام» تدوین شده است.

امیرالمؤمنین علیه‌السلام در مورد بی‌نیازی انسان در سایه پیروی از قرآن مجید می‌فرماید:

وَأَعْلَمُوا أَنَّهُ لَيْسَ عَلَيَّ أَحَدٌ بَعْدَ الْقُرْآنِ مِنْ فِاقَةٍ، وَلَا لِأَحَدٍ قَبْلَ الْقُرْآنِ مِنْ غَنَى، فَاسْتَشْفَوْهُ مِنْ أَدْوَانِكُمْ وَاسْتَعِينُوا بِهِ عَلَيَّ لِأَوَانِكُمْ، فَإِنَّ فِيهِ شِفَاءً مِنْ أَكْبَرِ الدَّاءِ، وَهُوَ الْكُفْرُ وَالنَّفَاقُ وَالغِيُّ وَالظَّلَالُ؛^۱

و بدانید کسی را که با قرآن است، نیاز نباشد؛ ولی بی‌قرآن بی‌نیاز نباشد. پس بهبودی خود را از قرآن بخواهید، و در سختی‌ها از آن طلب یاری نمایید؛ زیرا در قرآن شفای بزرگ‌ترین دردهاست و آن درد کفر و نفاق و تباهی و گمراهی است.

بنابراین، باید اصول کلی و خطوط اصلی را از قرآن گرفت و با تبعیت از آن، راه حل مشکلات را پیدا کرده، تنها در این صورت است که به رستگاری در دنیا و آخرت نایل می‌شویم.

امام باقر علیه السلام نیز با اشاره به اهمیت و تمامیت سنت، می‌فرماید:

پیامبر خدا در حجة الوداع ضمن خطبه‌ای فرمودند:

يَا أَيُّهَا النَّاسُ! وَاللَّهِ مَا مِنْ شَيْءٍ يُقْرَبُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ وَيُبَاعِدُكُمْ مِنَ النَّارِ إِلَّا وَقَدْ أَمَرْتُكُمْ بِهِ، وَمَا مِنْ شَيْءٍ يُقْرَبُكُمْ مِنَ النَّارِ وَيُبَاعِدُكُمْ مِنَ الْجَنَّةِ إِلَّا وَقَدْ نَهَيْتُمْ عَنْهُ؛^۲

ای مردم، به خدا سوگند هیچ چیزی نیست که شما را به بهشت نزدیک کند و از آتش جهنم دور نماید، مگر آن که شما را به آن فرمان داده‌ام. و هیچ چیزی نیست که شما را به آتش دوزخ نزدیک کند و از بهشت دور نماید، مگر آن که شما را از آن برحذر داشته‌ام.

ظهور این ارتباط دوجانبه در معارف اسلامی سبب شده تا تعاملات شایانی را بین این دو مرجع اصلی شاهد باشیم؛ مثلاً قرآن، ضمن اثبات نبوت و حجیت بخشیدن به سنت، بهترین معیار، برای ارزیابی سنت به شمار می‌رود. همان‌طور که سنت برای حدوث و بقای خویش نیازمند به قرآن است، قرآن نیز در عرصه‌های مختلفی نیازمند کارکرد حدیث و سنت است و پایداری حقیقی آن به وجود سنت وابسته است. مهم‌ترین کاربرد سنت، تبیین و تفسیر معارف قرآنی، آموزش شیوه‌های بهروری از قرآن، تبیین قوانین و احکام قرآنی، و بیان تأویلات و توضیح موارد نسخ، تشابه، اطلاقات و عمومات آیات الهی است. اینک به دو گونه از این تلاش‌های سنت در جهت تبیین آیات قرآن اشاره می‌کنیم:

الف. تبیین و تفسیر قرآن

اگر چه فهم ظواهر قرآن و تفسیر^۳ آن برای مردم ممکن و میسر است، اما، به نص صریح خود قرآن، پیامبر نیز رسالتی در تبیین این کتاب دارد. و از جمله رسالت‌های پیامبر - که چندین بار قرآن آن را تکرار نموده - «تلاوت آیات، تزکیه نفوس و آموزش مفاهیم قرآنی» به مسلمانان است:

هُوَ الَّذِي بَعَثَ فِي الْأُمِّيِّينَ رَسُولًا مِنْهُمْ يَتْلُو عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ وَإِنْ كَانُوا مِنْ قَبْلُ لَفِي ضَلَالٍ مُبِينٍ.^۴

به عبارت دیگر، آشنایی با قرآن به مقدماتی نیازمند است که مهم‌ترین آنها آشنایی با اموری چون زبان عربی، تاریخ اسلام، فرمایشات نبوی^۵ و آگاهی از مبانی فکری قرآن و عترت علیهم السلام است، که

۲. الکافی، ج ۲، ص ۷۴، ح ۲؛ المحاسن، برقی، ص ۲۷۸، ح ۳۹۹.

۳. تفسیر به معنای پرده برداشتن از چهره کلمات است. لسان العرب، «تفسیر» را هم بر این عبارت می‌داند: الفسر: البيان، الفسر: كشف المغطى والتفسير: كشف المراد عن اللفظ المشكل. (لسان العرب، ابن منظور، ج ۵، ص ۵۵).

۴. سوره جمعه، آیه ۲.

۵. ر. ک: آشنایی با قرآن، مرتضی مطهری، ج ۱، ص ۲۰.

در قالب قراین عام در فهم قرآن ایفای نقش می‌کنند. در این میان، توضیحات معصومان علیهم‌السلام بسان چراغ‌هایی که از این منبع الهی کسب نور می‌کنند، در فرا روی مسیر انسانیت نورافشانی کرده و همواره فروزان‌اند.

با کاوشی در کتاب‌های تفسیری، به‌ویژه تفاسیر مأثور، درمی‌یابیم که بسیاری از آیات، توسط اهل بیت تفسیر شده‌اند. در مواردی هم، اگرچه معصومان علیهم‌السلام در صدد تفسیر آیه‌ای نبوده‌اند، ولی با بیان کلمات و یا مواردی که تشکیل دهنده «خانواده حدیث» در آن موضوع است، به تبیین آیات پرداخته‌اند.

ب. بازگویی تأویلات

بخش قابل توجهی از آیات قرآن مفاهیم عامی را دربر دارند که قابل انطباق بر جریانات گوناگون هستند؛ این‌گونه مفاهیم را «تأویل» می‌گویند. بنابراین، آیات دارای ظاهر و تأویلات یا بواطن‌اند.* برخی از این‌گونه تأویلات، در گذشته اتفاق افتاده و برخی دیگر، در آینده بروز خواهند نمود.

روایت‌های گوناگونی به این نکته اشاره دارند که تنها معصومان هستند که به تعلیم الهی، از معارف و علوم قرآن آگاه‌اند و به بطون این کتاب عظیم آسمانی عالم‌اند و علم کامل و صحیح به تمام ابعاد تأویل، مخصوص آن ذوات مقدس علیهم‌السلام است. در این زمینه بخشی از یک روایت را ذکر می‌کنیم:

عن أبي جعفر عليه السلام قال: يا جابر! إن للقرآن بظناً وله ظهراً، وللظهر ظهراً، يا جابر! وليس شيء أبعد من عقول الرجال من تفسير القرآن؛ إن الآية يكون أولها في شيء وآخرها في شيء وهو كلام متصل يتصرف على وجوه؛^۶

امام باقر عليه السلام خطاب به جابر می‌فرماید: قرآن دارای باطنی است که آن باطن نیز باطنی دارد. همچنین قرآن دارای ظاهری است که آن ظاهر نیز دارای ظاهری است. ای جابر! این نکته را نیز توجه داشته باش که عقول مردان عاجزتر از آن‌اند که از عهده تفسیر حقیقت و باطن قرآن برآیند؛ زیرا ممکن است اول آیه‌ای درباره چیزی باشد و آخر آن مطب دیگری را بگوید. قرآن کلام به هم پیوسته‌ای است که قابلیت آن را دارد که معانی گوناگونی داشته باشد؛ [بدون آن که این معانی و معارف با یکدیگر کم‌ترین تعارض یا تنافی‌ای داشته باشند].

بنابراین، اگرچه فهم ظواهر قرآن برای همه ممکن بوده و قرآن ما را به این روش مأمور نموده، اما آگاهی از بطن و تأویل‌های قرآن فقط در صلاحیت سنت است. شایسته است برای دستیابی به فهم آنها به گفتار معصومان مراجعه کنیم. در این نوشتار، ضمن تعریف تفسیر مأثور و اشاره به جایگاه

*. گفتنی است که تأویل در دو اصطلاح به کار می‌رود و هر یک از آنها دارای معنای مستقلی است (مشترک معنوی): ۱. تأویل مشابهات، ۲. تأویل آیاتی که خود مدلول روشن و پذیرفته‌ای دارند.

۶. بحارالانوار، ج ۹۲، ص ۹۱.

و پیشینه آن، سعی خواهیم کرد تا گروه تفسیر پژوهشکده علوم حدیث مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث را برای خوانندگان محترم معرفی نماییم.

۱. تفسیر مأثور

واژه اثر، نزد شیعیان و سنیان، دارای معانی متفاوتی است. بسیاری از سنیان معنای «اثر» را اعم از کلام پیامبر و یا صحابه می‌دانند و بخشی از ایشان این واژه را منحصر به قول صحابه دانسته‌اند. در دیدگاه شیعه، تنها قول، فعل، تقریر معصوم علیه السلام و حکایت این موارد، حدیث به شمار می‌آید و واژگان «اثر، خبر و حدیث» در یک افق سیر کرده، چندان با یکدیگر متفاوت نیستند. بنابراین، کلام صحابه پیامبر و یاران معصومان - چنانچه با تکیه بر دانسته‌ها و آموزه‌های اکتسابی ایشان باشد - حجیت نداشته و قابل اعتماد برای دسترسی به حقیقت نیست و آنچه برای شیعیان قابل اعتماد است، فقط احادیث معصومان علیهم السلام است؛ البته باید توجه داشت که سخنان صحابه و یاران امامان همواره به سان قرینه‌ای در فهم احادیث و دریافت‌های جامعه اسلامی آن‌روز، مورد توجه اندیشمندان و دانشوران علوم اسلامی بوده است. بر اساس آنچه تا بدین جا گفتیم، تفاوت دو دیدگاه شیعه و سنی در رویارویی با «تفسیر مأثور» آشکار می‌گردد.

در نگاه سنیان، تفسیر روایی مأثور عبارت است از احادیث پیامبر و سخنان صحابه و تابعان که در جهت تفسیر آیات قرآن بیان شده است.

در میان شیعه، تاکنون تعاریف گوناگونی برای این اصطلاح ارائه شده، اما گروه تفسیر بر این باور است که معانی گفته شده هر کدام یا با مبانی شیعه سازگار نیست و یا دارای کاستی‌های محسوسی است. تعریفی را که گروه تفسیر از اصطلاح فوق ارائه داده، عبارت است از:

تفسیر روایی، تفسیری است که محور اصلی آن گردآوری احادیث پیامبر صلی الله علیه و آله و امامان معصوم علیهم السلام از فریقین است.^۷

بر اساس این تعریف، اقوال صحابه و تابعان بزرگ، هرچند امثال ابن عباس، مجاهد و... باشند، از این تعریف خارج بوده و به کلمات آنها در تفسیر و تبیین آیات به عنوان حدیث توجهی نمی‌شود.

گفتنی است همان‌گونه که نقل فعل و تقریر معصومان علیهم السلام توسط یاران ایشان، به عنوان حدیث در میان ما پذیرفته است، نقل راویان و یاران راستگوی پیامبر اکرم، در مورد شأن نزول، سبب نزول و محل نزول آیات، به عنوان یک روایت قابل توجه است؛ چرا که گزارش از نزول وحی و چگونگی آن، در واقع، خبردادن از دریافت وحی توسط پیامبر خدا است که سنت فعلی محسوب می‌شود.

۷. در آیین‌نامه گروه تفسیر پژوهشکده دارالحدیث، حدیث تفسیری را این‌گونه تعریف کرده‌اند: «المراد من الأحادیث التفسیریة، کل ما یتملک بشان من شؤن الآی القرآنیة فی ایضاحها، سواء کان متعلقاً بنزولها أم بقراءتها أو بیان معناه».

۲. جایگاه و پیشینه تفسیر روایی

گستره درازدامن مفاهیم آیات قرآنی، نیازمند تبیین و تفسیر معانی گوناگون آن است. این کتاب آسمانی تاکنون به همت بسیاری از مفسران و عالمان فرهیخته فریقین تبیین شده و نگارش صدها کتاب تفسیر و مقاله‌های قرآن پژوهی دسترنج زحمات، تتبعات و تفکرات این خادمان وحی است.

مفسران، در شیوه تفسیری خویش، هم‌داستان نیستند؛ برخی فقط با تعقل و اندیشه برداشت‌های خود را تفسیر می‌دانند و دسته‌ای دیگر قرآن را با قرآن و گروهی نیز آن را به یاری سنت، تفسیر می‌کنند؛ البته گونه‌های تفسیری متعدد دیگری نیز وجود دارد.

تفاسیر روایی و اثری از نخستین تفاسیری است که پس از نزول وحی شکل گرفت و شاید بتوان این گونه را نخستین شیوه تفسیری کتاب خدا دانست که به برکت معصومان علیهم‌السلام آغاز و به همت راویان حفظ شد. در شمار آثار بسیاری از راویان حدیث، عناوینی به چشم می‌خورد که حاکی از تفاسیر ماثوری است که توسط آنان نگارش یافته است.

۳. گروه تفسیر پژوهشکده علوم حدیث

پژوهشکده علوم حدیث مؤسسه علمی - فرهنگی دارالحدیث، با تحقیق در متون روایات سعی می‌کند تا معارف اعتقادی، اخلاقی، اجتماعی فقهی و تفسیری موجود در سخنان معصومان علیهم‌السلام را بازشناسی، گردآوری و طبقه‌بندی کند و با تأمل در مضمون‌های اساسی آن، به نسبت‌یابی آن با قرآن، و فهم معضلات روایات و جداسازی سره از ناسره و مسلم از مشکوک می‌پردازد.

در این پژوهشکده چندین گروه پژوهشی به کاوش در روایات می‌پردازند که یکی از مهم‌ترین هدف‌های آنها بازشناسی، گردآوری و طبقه‌بندی احادیث در زمینه‌های گوناگون (فقهی، تاریخی و...)، خصوصاً در زمینه تفسیر قرآن، به منظور تشکیل «خانواده حدیث» در هر یک از موضوعات است.

به منظور دستیابی به این هدف، تاکنون کتاب‌های متعددی به صورت تک‌نگاری‌های موضوعی و یا در قالب موسوعه‌های حدیثی (دانشنامه)، منتشر نموده است.

در سال‌های اخیر، با بررسی‌های انجام شده، تصمیم گرفته شد که گروه مستقلی با عنوان «گروه تفسیر روایی» سازماندهی شود تا بخشی مهمی از اهداف پژوهشکده را محقق نماید. بنابراین، گروهی متشکل از پژوهشگران آشنا به علوم قرآن و حدیث شکل گرفت. این گروه به پژوهش در جنبه‌های مختلف روایات تفسیری پرداخته، دیدگاه‌های تفسیری معصومان علیهم‌السلام را بررسی می‌کند.

آنچه ضرورت شکل‌گیری این گروه را توجیه، می‌کند عبارت است از:

یک. قرآن مهم‌ترین منبع دین‌شناسی است و احادیث تفسیری معصومان علیهم‌السلام به عنوان آگاه‌ترین افراد به تمام ابعاد قرآن و ژرفای معنای آن، از جایگاه بلندی در فهم دقیق مفاهیم قرآن برخوردار

است؛

در . از آنجا که سخن معصومان علیهم السلام هماهنگ با منطق قرآن کریم است، می‌توان از آن در تبیین مفاهیم قرآن استفاده کرد. از این رو، بازشناسی همه قراین و شواهد حدیثی موجود در این زمینه ضروری است؛

سه . احادیث تفسیری در شرایط گوناگون و خطاب به افراد مختلفی بیان شده‌اند. دستیابی به دیدگاه معصومان نیازمند بررسی‌های دقیق و کارشناسانه است؛

چهار . احادیث تفسیری، در پاره‌های موارد، از پیچیدگی خاصی برخوردارند. تبیین معنای دقیق و صحیح این گونه روایات نیازمند پژوهش‌های عمیق و کارشناسانه است؛

پنج . دستیابی به دیدگاه معصومان در تفسیر قرآن کریم، مستلزم بررسی همه سخنان آنان است. از این رو، شناسایی و گردآوری همه احادیث، به منظور تشکیل خانواده احادیث تفسیری، ضروری است؛

شش . تفسیر معصومان علیهم السلام، اصول، قواعد و شیوه‌های خاصی دارد. منهج‌شناسی تفسیری معصومان، نیازمند پژوهش در خانواده احادیث تفسیری است.

۱ - ۳. اهداف گروه

اهداف پژوهشی گروه تفسیر عبارت است از:

۱. بازشناسی و گردآوری روایات تفسیری، به منظور تشکیل خانواده احادیث تفسیری؛
۲. طبقه‌بندی احادیث تفسیری به گونه‌های تربیتی، موضوعی و مسندی؛
۳. بازشناسی اصول و قواعد تفسیری معصومان علیهم السلام؛
۴. نقد روایات تفسیری و بازشناسی روایات جعلی؛
۵. تعریف و تبیین مفاهیم قرآنی با استفاده از معارف حدیثی؛
۶. پژوهش حدیثی در مباحث پیرامونی قرآن؛
۷. تبیین غریب‌الحدیث، مختلف‌الحدیث و مشکل‌الحدیث در قلمرو روایات تفسیری.

۲ - ۳. روش تحقیق گروه تفسیر

۱ - ۲ - ۳. تتبع کل احادیث تفسیری

پژوهشگران، تمامی احادیث مرتبط با آیات مورد نظر را در نخستین مرحله تحقیق، از مجموعه کتاب‌های حدیثی و تفسیری اخذ می‌کنند. این مرحله به دو شیوه رایانه‌ای و دستی صورت می‌گیرد. در بخش رایانه‌ای از نرم‌افزارهای حدیثی معجم فقهی، جامع الاحادیث (نور ۲) و مکتبه التفسیر، المکتبه الالفیه للسنة النبویة (مربوط به احادیث سنیان) استفاده می‌شود.

با توجه به این‌که بخشی از تفاسیر هنوز در دامنه داده‌های نرم‌افزاری قرار نگرفته‌اند و یا با

جستجوی رایگان‌های قابل دستیابی نیستند، پژوهشگران با مطالعه این گونه کتاب‌ها به اخذ احادیث موجود در آن اقدام می‌کنند. تفاسیر البرهان، ثعلبی و بغوی از این دست کتاب‌هاست.

۲-۲-۳. آمایش و پیرایش

پس از اتمام کارهای اولیه، تحقیق توسط گروهی دیگر از پژوهشگران با سابقه و آشنا به قرآن و حدیث ادامه می‌یابد.

آنان، با دسته‌بندی، بررسی و مطالعه احادیث، اقدام به تشکیل خانواده احادیث تفسیری می‌کنند. از جمله توجهات محققان پژوهشکده در تمامی موضوعات، تشکیل خانواده حدیث است. می‌دانیم که تنها با بررسی یک یا چند روایت، نمی‌توانیم به نظریه درستی دست پیدا کنیم؛ بلکه شایسته است، در هر موضوع مجموعه احادیث هم‌افق با یکدیگر را گردآوری نموده، پس از بازشناسی آنها و آشنایی با نقاط ضعف، قوت، اطلاق، تقیید، عام و خاص و... به یک نظریه دقیق کارشناسی شده دست پیدا کنیم.

این شیوه، همواره، به عنوان نخستین گام تحقیق، در تمامی آثار حدیثی پژوهشکده، مورد اهتمام پژوهشگران بوده است. در گروه تفسیر هم، شناخت احادیث سره از ناسره و تبیین روایات به یاری همین شیوه آغاز شده و تاکنون ادامه یافته است. همان گونه که آیات قرآن دارای ناسخ و منسوخ، محکم و متشابه و... است، روایات، به ویژه روایات تفسیری نیز دارای چنین قابلیت‌هایی هستند. بنابراین، برای فهم دقیق و دستیابی به دیدگاه معصومان علیهم‌السلام در تفسیر هر آیه و یا موضوع مربوط به آن، بازشناسی و گردآوری مجموعه احادیث هر موضوع و تشکیل خانواده حدیث ضروری است.

همچنین، این روش به ما کمک می‌کند تا احادیث مجعول و اسرائیلیات وارده در متون اسلامی را به راحتی شناسایی و طرد کنیم.

پس از این مرحله، احادیثی که مشکلات دلالتی داشته، یا با مسلم‌ات شیعه سازگار نیست، شناسایی شده و بدین ترتیب، مجموعه احادیث مجعول، اسرائیلیات و یا تنش‌زا از گردونه احادیث تفسیری جدا می‌شوند. حذف احادیث، با احتیاط و مشورت‌های لازم با اساتید راهنما صورت گرفته، تنها در بخش کتابت و عرضه حذف می‌شوند و برای کاوش‌های بیشتر در لوح فشرده ذخیره می‌گردد.

۳-۳-۳. تنظیم اولیه

در مرحله سوم، تمامی احادیث باقیمانده، طبق آیین‌نامه تدوین شده، تنظیم می‌شوند نخست، احادیث تفسیری از احادیث یاریگر تفسیر جدا شده و سپس در هر بخش، احادیث شیعی از احادیث سنی ممتاز و بر آنها مقدم می‌گردند؛ ضمن آن که در میان هر دسته، دسته‌بندی‌های لازم نیز صورت می‌پذیرد. آن‌گاه، احادیث تفسیری، موضوع‌بندی شده و پس از آن که در ذیل هر آیه، احادیث تفسیری آن تدوین می‌گردد، موضوعات و ریز موضوعاتی برای هر دسته از احادیث توسط

پژوهشگران گزینش می‌شود تا در دستیابی محققان و خوانندگان به احادیث سرعت بخشد. پژوهشگر، در این مرحله، نظرات خود را در مورد حذف و یا اضافه کردن برخی احادیث و یا نیاز آنها به تحلیل می‌نویسد.

۴-۳-۳. نگارش درآمد و تحلیل

این مرحله از حساس‌ترین و مهم‌ترین مراحل تحقیق است. پژوهشگر، در این مرحله، عهده‌دار دو وظیفه می‌گردد:

نخست. به مطالعه پژوهش و گزینش معضلات روایات می‌پردازد و سپس به شناسایی مشکل الحدیث، غریب الحدیث، احادیث متعارض و... پرداخته، با استمداد از قرآن، احادیث، کتاب‌های شرح الحدیث، و راهنمایی‌های اساتید راهنما، تحلیلی مناسب را می‌نگارد تا خواننده را در فهم احادیث یاری رساند.

دوم. مدخل‌نگاری برای آیات و سوره‌ها، بخشی از پژوهشی است که پژوهشگر عهده‌دار آن است... مدخل، چشم‌انداز و شمای کلی هر سوره است که مخاطب را با کلیات و تفسیر مختصر روایی آن آشنا می‌کند.

موضوعاتی مانند: اسامی سوره، ترتیب، زمان و شأن نزول، ترجمه آیات، تفسیر فشرده، بررسی واژگان مشکل، و پیام‌های آیات از بخش‌های اساسی مدخل است.

واژگانی که نیازمند توضیح و تبیین هستند، به دو صورت در مدخل به آنها پرداخته می‌شود. ابتدا معنای لغوی آن از متون فرهنگ‌نامه‌های معتبر گزارش شده، سپس آن واژه در دیگر آیات قرآن و گفتار معصومان علیهم‌السلام بررسی می‌شود تا بتوان به معنای متناسب با عصر حضور معصومان علیهم‌السلام دست یافت. پژوهشگران، در تمام مراحل چهارگانه فوق، از نظرات اساتید راهنما، به‌ویژه مدیر گروه تفسیر بهره‌مند می‌شوند، و پس از پایان یافتن مراحل فوق، گروه عهده‌دار نظارت، نقد و هماهنگ‌سازی محتوایی پژوهش انجام شده، از نظر انطباق با اصول و قواعد و مبانی تفسیری می‌گردد.

۵-۳-۳. تنظیم نهایی

تنظیم نهایی مجموعه توسط ریاست پژوهشکده به انجام می‌رسد. ایشان، با دقت ویژه خود، به نقد و چینش برخی از احادیث پرداخته، پژوهشگر را به بررسی و کاوش بیشتر ترغیب می‌نمایند و در پایان، پس از اعمال نظرات و افزودن توضیحات لازم توسط ایشان، کتاب سامان می‌یابد.

گفتنی است که گاهی برخی از آثار پیش از چاپ توسط دو نفر از پژوهشگران پژوهشکده نقد شده و ایرادات آنها در ادامه کار رفع می‌شود. سرانجام، پس از گذر از همه مراحل تحقیق، اثر مورد نظر از نگاه پژوهشگران پایان یافته تلقی می‌شود و برای تخریب و ویرایش به پژوهشیاران بخش مصدربایی تحویل می‌شود.

۴. پژوهش‌های انجام شده

از آغاز نزول قرآن کریم، تا کنون پژوهش‌های فراوانی در زمینه معرفی این کتاب آسمانی به ثمر رسیده که در قالب کتاب‌های تفسیری و علوم قرآن و موضوعات دیگر به دستداران پژوهش‌های قرآنی عرضه شده است.

مجموعه ارزشمند القرآن في الكتاب و السنة جزء معدود آثاری است که در معرفی قرآن از روایات معصومان علیهم‌السلام، به صورت گسترده، بهره برده است.

تفاوت اساسی این مجموعه با دیگر پژوهش‌های مشابه، این است که تحقیقات علوم قرآنی موجود بیشتر بر پایه «اخبار و احادیث» طبق تعریف اهل سنت و تکیه بر گزارش‌های تاریخی است، ولی در این پژوهش جدید، اولاً تکیه اصلی بر احادیث معصومان علیهم‌السلام است و ثانیاً موارد نقل‌های تاریخی بسیار اندک و در حد ضرورت است.

کتاب القرآن في الكتاب و السنة، بیش از سه هزار آیه روایت دارد که کار تحقیق، بیان نویسی، تخریج و آماده سازی برای نشر آن را یک گروه هشت نفره در طی دو سال با صرف بیش از ۳۶۰۰ ساعت وقت مفید، بر عهده داشته‌اند که در تمام مراحل از اشراف و رهنمودهای حجة الاسلام والمسلمین ری شهری سود جسته‌اند. این مجموعه به زودی منتشر خواهد شد.

فصل‌های اصلی کتاب عبارت اند از:

۱. معرفة القرآن، که شامل عناوین زیر است:
  - اسماء و اوصاف قرآن، نزول القرآن، جمع القرآن، عدم التحریف القرآن، اعجاز القرآن، جامعیه القرآن.
  - ۲. برکات القرآن،
  - ۳. خصائص القرآن،
  - ۴. تعلیم القرآن وتعلمه،
  - ۵. تلاوت القرآن،
  - ۶. تفسیر و تأویل القرآن،
  - ۷. اسلوب القرآن في التبلیغ،
  - ۸. الأمثال في القرآن،
  - ۹. الاقسام في القرآن.

با خاتمه یافتن مجموعه فوق، پژوهش مستقل دیگری نیز در حال تدوین است که عهده دار گردآوری داستان‌های قرآن با تکیه بر احادیث صحیح معصومان: است. این پژوهش که با عنوان «قصص القرآن في الكتاب و السنة» منتشر خواهد شد، در بردارنده بیش از دو هزار آیه و روایت است.

با توجه با این که قصه‌های قرآنی موجود - که در دسترس مردم است - ترکیبی از آموزه‌های کتاب مقدس و داستان‌های داستان پردازان است، می‌توان گفت که این پژوهش خوانندگان را به داستان‌های حقیقی قرآن، و غیر تحریفی، رهنمون خواهد شد.

۵. پژوهش‌های در دست انجام

۱ - ۵. دانشنامه تفسیر روایی [موسوعة الاحادیث التفسیریة]

این پژوهش به گردآوری و تنظیم احادیث تفسیری آیات قرآن از فریقین می‌پردازد، و در طول سه سال گذشته تفسیر روایی جزء سی‌ام قرآن مجید پایان یافته و در حال گذراندن مراحل نهایی است. همچنین با پایان یافتن گردآوری احادیث سه جزء نخست قرآن، دیگر مراحل تحقیق آن، به زودی آغاز خواهد شد.

آنچه ضرورت تدوین «دانشنامه تفسیر روایی» را توجیه می‌کند، این است که تفسیرهای روایی موجود، دارای کاستی‌های آشکاری هستند. بخشی از این تفاسیر - که دسترنج عالمان پیشین است - به فراخور امکانات اندک ایشان، تنها در دامنه‌ای محدود به پژوهش پرداخته و معمولاً فقط در یک گرایش مذهبی (شیعی یا سنی) به انجام رسیده است. تفاسیر فرات، المعاشی، القمی، نورالثقلین، البرهان، کنزالفوائد، درالمثور و... از جمله تفاسیر روایی پیشینیان است که امروزه، مفسران و عالمان در تفاسیر خویش، خوشه‌چین تلاش‌های سترگ نگارندگان این مجموعه‌ها هستند. در دوره معاصر نیز تلاش‌های گوناگونی در این زمینه صورت گرفته است، که یکی از آنها کتاب التفسیر الأثری الجامع است.

کتاب دیگری نیز با همین هدف به نام *الکواثر فی التفسیر بالأثر* در سالیان گذشته به چاپ رسیده است. دیگر آثار تفسیری به چاپ رسیده در عصر حاضر، هیچ‌کدام صبغه اثری و روایی تام نداشته و مشمول تعریف تفسیر اثری و روایی نیستند.

آنچه سبب شد تا علی‌رغم نگارش‌های معاصر، گروه تفسیر به گردآوری احادیث تفسیری بپردازد، این بود که در آثار فوق کاستی‌هایی مشاهده می‌شد که نیاز به تدوین این مجموعه را جدی می‌ساخت.

مثلاً در *التفسیر الأثری الجامع* - که از تتبع و تنظیم نسبتاً پسندیده و قابل ستایشی برخوردار است - جای خالی تحلیل‌ها و بیان‌های حدیثی کامل مشهود است. از سوی دیگر، تفاوت دیدگاهی است که گروه تفسیر پژوهشگر در تألیف احادیث با مؤلف تفسیر اثری دارند.

واژه «اثر» در نگاه مؤلف این کتاب، اعم از اقوال صحابه و معصومان است. بنابراین، ایشان مجموعه اقوال صحابه، تابعان و روایات معصومان را در این کتاب گردآورده است؛ در حالی که اهتمام گروه تفسیر فقط در گردآوری «احادیث معصومان» است. البته نقد و بررسی مبانی و شیوه‌های به کار

رفته در این اثر نیازمند فرصتی است که از حوصله و موضوع این مقاله بیرون است.^۸ اما درباره کتاب الکوثر فی التفسیر بالآثر باید بگوییم که این کتاب گوشه‌ای از تلاش‌های ناتمام پژوهشگران دارالحدیث است که با همراه نویسندگان آن در سال‌های پیش انجام شده و قبل از گذراندن مراحل پایانی به بازار عرضه شده و تاکنون فقط یک جلد آن به چاپ رسیده است. بنابر آنچه گذشت، اثر جدیدی که در گروه تفسیر در حال شکل‌گیری است، دارای ویژگی‌ها و امتیازاتی سودمندی است که آثار پیشین فاقد آنهاست.

مهم‌ترین امتیازات این دانشنامه - که آن را با دیگر کارهای هم عرض متفاوت می‌سازد - عبارت‌اند از:

۱. کامل‌ترین تتبع روایی در میان کتاب‌های تفسیری و حدیثی [با استفاده از کتاب و رایانه]،
۲. نقل احادیث پذیرفته شده شیعه و سنی پس از کارشناسی دقیق،
۳. عدم نقل گفته‌های غیر معصومان علیهم‌السلام،^۹
۴. تحلیل‌های متعدد برای فهم معضلات روایات،
۵. نگارش درآمد (یا مدخل) جامع در آغاز هر سوره [و هر دسته از آیات در سوره‌های بزرگ]،
۶. تبیین واژگان مشکل به کمک روایات و آیات،
۷. تشکیل خانواده احادیث تفسیری،
۸. نقد روایات تفسیری و بازشناسی روایات غیر قابل پذیرش (جعلی)،
۹. پالایش متون غیر قابل ارائه.

۲-۵. موسوعه جامع احادیث تفسیری (جامع الاحادیث التفسیریة)

در این طرح، مجموع احادیث تفسیری آیات قرآن، بدون هیچ گونه پیش داوری، گردآوری می‌شوند. بنابراین، حتی احادیث جعلی و غیر صحیح نیز در این تدوین باقی می‌مانند. خروجی این طرح فقط به صورت ذخیره در لوح فشرده بوده و عرضه، چگونگی عرضه و یا عدم عرضه آن نیاز به بررسی‌های کارشناسانه است که هنوز انجام نشده و اکنون فقط به صورت بایگانی در گروه تفسیر قابل استفاده است.

۸. مثلاً تقطیع‌های نامناسبی که از احادیث در این کتاب انجام گرفته، بسیاری سؤال برانگیز است؛ مثال: در جلد یک، صفحه ۱۰۳، حدیث ۹۵، روایتی را از پیامبر در فضیلت صحابه آورده‌اند که می‌فرماید: «ما لم یکن فیه سنة منی، فما قال أصحابی فقولوا به، فإنما مثل أصحابی فیکم کمثل النجوم بآنها أخذ اهتدی». در کتاب التفسیر الاثری، ادامه روایت را تقطیع نموده است. حال ما ادامه روایت را از مأخذ اصلی، یعنی کتاب معانی الاخبار نقل می‌کنیم و درستی یا نادرستی این گونه تقطیع را به قضاوت خوانندگان می‌سپاریم: در کتاب معانی الاخبار، صفحه ۱۵۶، ادامه این روایت را چنین نقل کرده است: «وبأی آقاویل أصحابی أخذتم اهتدیتم، واختلاف أصحابی لکم رحمة. فقیل یا رسول الله ومن أصحابک؟ قال: أهل بیتی». چرا که گفته‌های صحابه و تابعان فقط از دیدگاه سنیان حدیث بوده و در نظر شیعه چندان اهمیت ندارد. از سری دیگر، بنای ما صرفاً گردآوری و تنظیم احادیث تفسیری است که با تعریف تفسیری روایی در نزد شیعه سازگار است.

۳- ۵. روش‌شناسی تفسیر اهل بیت(ع)

این طرح، سومین طرحی است که گروه تفسیر، پی‌گیر آن است. با توجه به این که راسخان در علم، عالمان به قرآن و بواطن آن فقط اهل بیت علیهم‌السلام هستند و در شأن ایشان آیات بسیاری نظیر آیه «بَلْ هُوَ آيَاتٌ بَيِّنَاتٌ فِي صُدُورِ الَّذِينَ أُوتُوا الْعِلْمَ»^{۱۰} نازل شده است. بنابراین، دانستن روش تفسیری ایشان برای یادگیری و پیروی مفسران بسیار سودمند است گروه تفسیر، با گردآوری شیوه‌های تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام، بر این باور است که آنان از روش‌های ویژه‌ای جهت تفسیر و تبیین آیات قرآن برای مخاطبان خویش بهره می‌بردند.^{۱۱}

برخی از این روش‌ها عبارت‌اند از:

الف . تفسیر قرآن به یاری قرآن.

ب . تفسیر به یاری سنت و فرمایشات پدران گرانقدرشان.

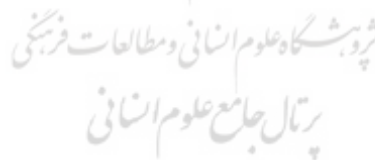
ج . تفسیر به یاری خرد.

د . تفسیر به یاری لغت، و ظرافت‌های ادبیاتی آیات قرآن.

ه . تفسیر به یاری علمی که در نزد عرف شناخته شده است.

و . تفسیر به یاری روش‌هایی که در نزد بشر شناخته شده نیست و این از ویژگی‌های علوم غیبی

ایشان است.

۱۰. سوره عنکبوت، آیه ۴۹.

۱۱. برای آشنایی با دیگر روش‌های تفسیری اهل بیت علیهم‌السلام، ر. ک: اسباب اختلاف الحدیث، محمد احسانی فر.